

Magyar nyelvvel kapcsolatos narratívák nyelvi önéletrajzokban

Magyarországi kisebbségi német–magyar kétnyelvű beszélők attitűdjei és nyelvi ideológiái

1. Mi a nyelvi önéletrajz? Az önéletrajz (biográfia) fogalma egyrészt életútból (Lebenslauf), másrészt élettörténetből (Lebensgeschichte) tevődik össze (SCHULZE 1993). Az életút az individuum életének objektív mozzanataira, szakaszaira korlátozódik, amelynek reflektált (okokat, argumentációkat, konklúziókat, érzelmeket, feltételezéseket, revideálásokat tartalmazó) elbeszélői keretbe foglalása az élettörténet. Az élettörténet megalkotója az élettörténetét reflektált narratorként elbeszélő személy. Az élettörténet tehát az életút eseményeire (mozzanataira, szakaszaira) épül, életút nélkül nincs élettörténet, ugyanakkor nem minden életút-esemény lesz az elbeszélő által élettörténeti keretbe foglalva (reflektáltan elbeszélve). Az elbeszélő személy részéről csak részben tudatos annak eldöntése, hogy mit emel be a mások számára publikus élettörténetébe (mit mond el egy beszélgetés keretében, önmagától vagy kérdésre felelve), és mit nem. Az elbeszélt (oralizált) élettörténetek jellemzően interakció (elbeszélő-hallgató dialogikus beszéde, kisebb csoport beszélgetése) során jönnek létre, így LUFT–INGHAM (1955) a tudatosságot interakciókban leképező modellje a nyelvi önéletrajzokra is vonatkoztatható. A nyelvi önéletrajzok az elbeszélő és a kívülállók (pl. hallgatóság) számára ismert és nem ismert részeit a 1. táblázat tekinti át:

1. táblázat

Nyelvi élmények tudatosságának modellje

	Az elbeszélő számára ismert	Az elbeszélő számára nem ismert
Mások számára ismert	publikus nyelvi élmények, amelyeket az elbeszélő megoszt másokkal, így az elbeszélőn kívül mások is ismerik	olyan nyelvi élmények, amelyekről az elbeszélő nem tud, de mások ismerik, tudnak róla

Mások számára nem ismert	privát nyelvi élmények, amelyekről az elbeszélő tud, de nem osztja meg másokkal	tudattalan nyelvi élmények: sem az elbeszélő, sem mások nem tudnak róla, bár az elbeszélő életében megtörténtek
--------------------------	---	---

A nyelvi önéletrajzok szűk értelemben véve olyan narratív önéletrajzi visszaemlékezések (FRANCESCHINI 2001: 112–113),¹ amelyekben az elbeszélő individuum az élettörténetének a nyelvi aspektusára helyezi a hangsúlyt, és az élettörténete folyamán a különböző nyelvekkel, nyelvváltozatokkal (és ezek beszélőivel) kapcsolatos tapasztalatairól, fejlődési stádiumairól, sikereiről és kudarcairól szabad narratív formában számol be, például nyelvek elsajátításáról, nyelvekkel kapcsolatos ismeretekről, érzelmekről, nyelvek használatáról, nyelvi kontaktus-szituációkról (FRANCESCHINI 2022: 71). Az elbeszélő személy élettörténetének az epizódjai *autonoetikus emlékek* (MAHR–CSIBRA 2017), azaz az elbeszélő személy személyes érzékszervi benyomásain, érzelmein, gondolatain nyugvó visszaemlékezések. Mivel a nyelvi tapasztalatok a személyes élettörténetek részei, a róluk megfogalmazott visszaemlékezések is *autonoetikusak*.

A nyelvi önéletrajzok az individuumok elbeszélése által, az elbeszélés pillanatában teremődnek meg, az elbeszélés tartalmáról (miről beszél vagy nem beszél az adatközlő), argumentációs szerkezetéről (mit, hogyan magyaráz) és nyelvi megformáltságról (milyen nyelvi eszközökkel operál) az elbeszélő személy dönt, hiszen az elbeszélés fókuszában ő maga áll. A nyelvi önéletrajzok a beszélő kategorizációs sémáit, individuális logikáját követik. Az individuumhoz kötött (általa teremtett) nyelvi önéletrajzok vizsgálata során a szociolingvisztikának mind az individualitás, mind az interpretativitás tényezőit figyelembe kell vennie: a nyelvi önéletrajzok kollektív narratívákat tartalmazhatnak, de végső soron az egyén nyelvi szempontú életpályájáról szólnak, tehát individuálisak. A bennük fellelhető kategóriák felismeréséhez az elbeszélő személy nyelvi élettörténetének a retrospektív megalkotásához felhasznált múltbéli eseményeinek, tapasztalatainak, ismereteinek és érzelmeinek a visszaemlékező beszélő általi interpretációja szükséges. A beszélő a nyelvi tapasztalatok felidézése és interpretációja által alkotja meg az elbeszélés jelenében a múltat. A nyelvi önéletrajzokkal foglalkozó szociolingvisztika tehát egy interpretatív szövegfajtát vizsgál egyrészt kívülről

¹ A nyelvi önéletrajzokra nem kizárólagosan jellemző a szóbeli medialitás. KÖNIG (2017: 199–223) megkülönböztet írott, szóbeli és képi nyelvi önéletrajzi dokumentumtípusokat (szövegfajtákat). Írott források például a levelek (e-mailek), naplőbejegyzések (blogok), szóbeli medialitásúak az interjúk vagy a spontán beszélgetésben megfigyelhető nyelvi önéletrajzi reflexiók. Képi nyelvi önéletrajzok gyermekkorú, még nem elég differenciáltan gondolkodó, önmagukat metanyelvileg elaboráltan kifejezni nem tudó többnyelvű adatközlők esetében használhatóak. A gyermekkorú adatközlők egy sematikus rajzon színekkel tudják jelölni, hogy melyik nyelvüket milyen színnel melyik testrészükhez kapcsolják (pl. az autochthon nyelvüknek megfelelő színekkel a szívétájékat színezik, a második nyelvükként funkcionáló hivatalos köznyelv a sematikus emberalak fejéhez kapcsolódik) (KRUMM–JENKINS 2001). KÖNIG (2017: 199–223) forrástipológiáját szem előtt tartva a jelen tanulmányban használt nyelvönéletrajz-fogalmat szigorúan a szóbeli medialitású, interjú segítségével nyert narratív nyelvi önéletrajzi visszaemlékezésekre értjük.

jövő (az elemzést végző személy által követett) kategóriák, másrészt az önéletrajz immanens kategóriái mentén. Az individualitás és interpretativitás következménye, hogy a nyelvi önéletrajzok nem elemezhetők kizárólagosan kívülről jövő (az elemzést végző személy által rögzített) szempontok szerint; a nyelvi önéletrajzok kínál(hat)nak olyan nyelvi tapasztalattal kapcsolatos mintákat, amelyek az elemzést megelőzően nem tételezhetők fel. Épp ezeknek az új mintáknak a felderítése a nyelvbiográfia-kutatás egyik innovatív törekvése.

A nyelvi önéletrajzok magas dokumentációs értékkel bírnak, különösen olyan beszélők esetében, akiknek a nyelvi miliójában váratlan, tehát a beszélők által nem tervezett változás állt be. A nyelvi milió (a beszélők által nem intendált) megváltozásából eredő nyelvi kihívásokra adott individuális válaszok betekintést nyújtanak az egyén és közössége által az adott változás körülményeihez (lehetőségeihez és tiltásaihoz) illeszthető nyelvi és mentális stratégiáiba, a nyelvi repertoárjuk bővülésével és szűkülésével együtt változó nyelvi tudatosságukba.

A nyelvi tapasztalatok narratív elbeszélése során a beszélő által elmondottak leképezik a beszélő individuális mentális nyelvi tájképét. Kézenfekvő, hogy a többnyelvű adatközlők nyelvi biográfiája összetettebb, mint az egynyelvűeké, bár az egynyelvű adatközlők nyelvi biográfiája is gyümölcsöző lehet mind a sztenderd kutatási tematikák tekintetében, mind a tekintetben, hogy az egynyelvűségről alkotott nagymértékben egyszerűsítő kép differenciáltabbá válhasson, hiszen az egynyelvű beszélők nyelvi életpályája is számos (nem anya)nyelvi impulzust mutat.²

2. A tanulmány célja. A tanulmány célja annak a bemutatása, hogy az adatközlők milyen személyes eseménytörténetekkel, külső körülményekkel és belső diszpozícióval hozzák összefüggésbe az általuk az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején második nyelvként elsajátított magyar nyelvet és a magyar nyelv elsajátításának évekig tartó folyamatát; narrációjuk során a narráció afektív és konatív komponensei alapján (SAUER–HOFFMEISTER 2022: 7–24) mely magyar nyelvvel kapcsolatos nyelvi epizódokat keretezik pozitívan, negatívan vagy semlegesén, valamint milyen nyelvi ideológiával (SPITZMÜLLER–BUSCH–FLUBACHER 2021: 1–12) rendelkezik az idős kétnyelvű generáció a magyar nyelvvel kapcsolatban. E kérdésfeltevések jogosultsága kétségszövegbevonhatatlan, mert a Rákosi-korszak idejére – tehát az adatközlők gyermek- és kamaszkorára – tehető a magyarországi németek erőltetett nyelvváltása, a német nyelvjárási kompetencia és mikrokultúra közösség szintű stigmatizálódása. A magyar nyelv elsajátítása tehát számukra – az egyik idős adatközlő (83 éves asszony) szavait idézve – nem lehetett olyan egyszerű. A tanulmány eredményei a kisebbségi nyelvhasználatról, a két- és kettszínű nyelvhasználatról, az erőltetett nyelvváltás következtében végbemenő nyelvjárásvészteséssel foglalkozó szociolingvisztikai kutatásokat gazdagítják.

² Kutatási témák lehetnek például nyelv és identitás (KÖNIG 2014; INGROSSO 2020), nyelvi attitűdök, nyelv és érzelmek, történelmi-politikai események és társadalmi átalakulások nyelvi következményei, nyelvelsajátítás és idegen nyelvek tanulása. A nyelvi biográfiákkal kapcsolatos kutatások várható fejlődési irányaihoz lásd a további szakirodalmat (FRANCESCHINI 2022: 69–83).

3. Az adatközlők és az adatgyűjtés körülményei. E tanulmány korpuszául 22 idős (magyar–német) kétnyelvű és (német köznyelv, illetve magyarországi német nyelvjárás viszonylatában) kettősnyelvű beszélő nyelvi önéletrajza szolgál. Az adatközlők az adatgyűjtés időszakában (2019–2020) nyugdíjas korúak, átlagosan 76 évesek voltak, KNIPF-KOMLÓSI (2011: 49–53) nyelvi és generációs osztályozása szerint a legidősebb, illetve idős generációhoz tartoztak, azaz aktív német nyelvjárási kompetenciával bírtak. Kiválasztásuk sarkalatos szempontja volt, hogy magyarországi német származásúnak és kétnyelvű beszélőnek tekintsék magukat, akiknek a családi szocializációja dominánsan német nyelvjárásban zajlott. Az adatközlők kettősnyelvűsége azzal indokolható, hogy első nyelvként településük német nyelvjárását sajátították el, amelynek a köznyelvi változatát iskolai és szervezett (nyelvtanfolyami) formában tanulták meg, és autodidakta módon (német nyelvű médiumok segítségével) képezték magukat. Az adatközlők első nyelve településük középbajor nyelvjárása volt. Az adatközlők a HUTTERER (1963) által A-területnek nevezett nyelvföldrajzi egységhez tartozó településekről származnak. Az általuk lakott települések német közössége ún. *ua*-középbajor nyelvjárást beszél(t). Az adatközlők által reprezentált települések a következők: Mór, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Solymár, Süttő, Zsámbék.

Az interjúk részben az adatközlők otthonában, részben nyilvános baráti körökben (egyesületben, törzsasztalnál) készültek. A nyelvi mélyinterjúk hossza 60 és 120 perc között ingadozik, de található közöttük 3–4 órás interjú is. Azok az adatközlők, akik életében a nyelvek és nyelvjárások (egzisztenciálisan) fontos szerepet tölthettek be – például mert olyan foglalkozást űztek, amihez elengedhetetlen volt több nyelv ismerete –, jellemzően hosszabb interjúkat adtak. Az interjúk azon a nyelven lettek lefolytatva, amilyen nyelven az adatközlő azt kívánta. Német nyelvjárásban vagy német köznyelven 12 interjú készült, magyar köznyelven 10. E tanulmányban a német nyelvjárásban lefolytatott interjúrészletek német köznyelvi átiratban jelennek meg.³

4. Az alkalmazott módszer. Tudománymetodológiai szempontból interjúszövegeket kvantitatív és kvalitatív szempontból elemezhetünk. A kvalitatív módszer jellemzője az induktívitas, nyelvi önéletrajzok esetében az egyes életrajzi történetekből az általános mechanizmusokra való következtetés. Az induktivitáson alapuló következtetések hátránya, hogy az egyszer megfigyelt jelenségek, mechanizmusok, kauzális összefüggések nem biztos, hogy általánosíthatóak. Ezt a hátrányt ellensúlyozza az induktívitas innovatív volta: deduktív módszerek ritkábban vezetnek új ismeret feltárásához. Nyilvánvalóan egy vizsgálati folyamaton belül kombinálható, illetve kombinálandó az indukció a dedukcióval; például a nyelvi

³ Az 1., 2, 5–7., 17–19. és 23. interjúrészlet német nyelvjárásban adott interjúból származik; a 3–4., 8–16. és 20–22. interjúrészlet magyar nyelven adott interjúból származik. A lábjegyzetekben megadott magyar fordításokban az eredeti (német) szövegkörnyezetben az interjú résztvevői által magyar nyelven mondott szavak dőlt betűs írásmóddal vannak jelölve, hogy az olvasó számára nyilvánvaló legyen, mely pontokon került sor nyelvváltásra. A német nyelvjárásban beszélő adatközlőkkel német köznyelven, a magyar nyelven interjút adó adatközlőkkel magyarul beszélt az interjút készítő személy. A német nyelvű interjúkat a tanulmány szerzője fordította magyarra.

önéletrajzi szövegek esetében induktív módon, az egyes életrajzokban keresünk ismétlődő, egy előre megadott kategóriasémába illő témákat (CASPER 2002: 196). A kvalitatív módszerek előnye tehát, hogy az emberek mozgatórugóit, a jelenségek okait, egy bizonyos eredményhez (pl. pozitív vagy negatív attitűdhez) vezető folyamat részeit sikeresebben deríthetik ki.

A nyelvi önéletrajzi interjúk akkor szolgáltatnak információban gazdag részleteket, ok-okozati összefüggéseket, magyarázatokat, ha mélyinterjúk formájában készülnek. Az adatközlő a saját szavaival mondhatja el a saját tapasztalatait, véleményét, értékítéleteit, érzelmeit a nyelvi életútjával kapcsolatban.

Az elbeszélések abban segítik az emlékezőt, hogy megpróbálja azt értelmezni, ami vele történt (BRUNER 2008). Ennek a következménye az a körülmény, hogy egy átlagos beszélőnek nincsenek értelmezetlen emlékei (PLÉH 2019: 22), tehát nyelvi emlékei is szükségszerűen értelmezettek. A nyelvi önéletrajzi elbeszélések nagymértékben reflexívek, azaz az elbeszélőre önmagára vonatkoznak, illetve (vissza)hatnak. Az interjúban az elbeszélő személy narratívája áll előtérben, ám az *individuális* narratíva kölcsönhatásban áll a *kollektív*, történelmi narratívákkal.

Az elbeszélések *diszkurzivitása* az jellemző, hogy egyrészt (mikro- és makroszinten is) *konstruáltak*, másrészt maguk az elbeszélések is *konstruáltak*, mégpedig a valóság egy verzióját, egyrészt a hallgatóságnak, másrészt magának az elbeszélőnek is. Az elbeszélt történetek diszkurzivitása egyben azt is jelenti, hogy nemcsak a bennük szereplő emberek cselekszenek, hanem a történet leírásai, kijelentései, üzenete is egyfajta (nyelvi közegbe helyezett) *cselekvésnek* foghatók fel. Mint ahogy a nyelvi diskurzuselemzés nem a mondatok elemzésére korlátozódik, úgy az elbeszélések diszkurzív értelmezése sem a szavak szó szerinti jelentésére helyezi a hangsúlyt, hanem a szavak, mondatok, replikák által generált interakciókat és ezen interakciók összekapcsolódását vizsgálja a mindenkori társadalmi és politikai háttér előtt, így próbálván meg azokat a társadalmi és történelmi összefüggéseket is feltárni, amelyek az elbeszélt történetekben explicit vagy implicit módon jelennek meg. Végül, de nem utolsósorban az elbeszélt történetek *argumentatívák*, aszerint is megközelíthetőek, hogy a történetben milyen argumentációs láncot használ az elbeszélő, vagy éppen milyen argumentumokat hagy (akarva vagy akaratlanul) figyelmen kívül (BILLIG 1996).

5. A magyar köznyelv narratívái a nyelvi önéletrajzokban. A jelen tanulmány alapjául szolgáló tartalmi, formai és interakciós elemzés során az önéletrajzban előforduló személyekkel, intézményekkel vagy eseményekkel foglalkozunk. A tartalmi elemzés által kirajzolódik a beszélőcsoportok nyelvi ideológiájának a profilja, így nyelvi önéletrajzok elemzése által beszélőcsoportok nyelvekhez, beszélőikhez és nyelvi praktikáikhoz fűződő viszonyait tudjuk feltárni. A formai elemzés a tartalmi elemzés által kiemelt jelentőségű nyelvi önéletrajzi momentumokat vizsgálja meg tüzetesebben. Az interakciós elemzés a nyelvi önéletrajzok szóbeli medialitásában gyökerezik: mivel a párbeszédes adatgyűjtés során az elbeszélő és a kérdező/hallgató fél együtt konstru-

álja a történetet, a visszacsatolás mozzanatai érdemben befolyásolják az interjú alakulását (pl. hogyan reagál egymásra az elbeszélő és kérdező/hallgató fél). A formai és interakciós elemzés nem lehet öncélú, mindkettő a tartalomközléshez kötött, ezért a formai és interakciós elemzés vizsgálódásunkban a tartalmi elemzés alá rendelődik, azt támogatja.

Az adatközlők nyelvi önéletrajzaiban két nyelv összesen három változata játszik kiemelkedő szerepet: az első nyelvként elsajátított német nyelvjárásuk, a német köznyelv és a magyar köznyelv. Bár az adatközlők első nyelve a településük német nyelvjárása volt, de életük privát és szakmai színtereit – a családi, rokoni és baráti körben jelenlévő német mikrokultúra ellenére – a magyar nyelv uralta. A magyar köznyelvvvel kapcsolatos személyes tapasztalatok narratíváit a bennük található afektív és konatív attitűdkomponensek alapján (CASPER 2002: 34) az alábbi (5.1. és 5.2.) fejezetekben pozitív és negatív narratívákba rendezzük.

5.1. Pozitív narratívák. Az adatközlők a magyar köznyelvvvel rendszeres (tervezett és irányított, illetve szabad) nyelvi impulzusok által az óvodában találkoztak először. Az óvodába lépéskor vagy csak elhanyagolható magyar nyelvi ismerettel, vagy semmilyen magyar nyelvi ismerettel nem rendelkeztek. Az adatközlők kisgyermekkorai magyar nyelvi immerziós élményeikkel kapcsolatban általában családtagok visszaemlékezéseire hivatkoznak, a konkrét nyelvi cselekvéseikre, az azokkal kapcsolatos benyomásaikra nem, vagy csak elmosódottan emlékeznek. Ezért is figyelemre méltó az alábbi interjúrészlet, amelyben az adatközlő felidézi, hogy édesanyja úgy segítette beilleszkedni a magyar nyelvű óvodába, hogy elkezdte a keresztnévének (*Liesl*) a magyar nyelvű változatán (*Erzsi*) szólítani, ami az adatközlőnek tetszett (1)⁴. Az interjúrészletből az is kiderül, hogy a névváltást (német keresztnévről magyar keresztnévre) nem az édesanyja kezdeményezte. A magyar keresztnéven szólítás reaktív nyelvi viselkedés volt az édesanyja részéről, amelyet az váltott ki, hogy az óvodapedagógusok azzal szembesítették, hogy a gyermeke nem tud magyarul:

(1) A: *Wie hat Ihre Mutter Sie genannt?*

B: *Erzsi.*

A: *Also Sie hatten einen ungarischen Namen auch, von der Mutter.*

B: *Als sie im Kindergarten gesagt haben, dass ich nicht Ungarisch kann, hat sie gesagt, dann sage ich nicht mehr Liesl, dann sage ich Erzsi.*

A: *Vor dem Kindergarten wurden Sie Liesl genannt?*

B: *Ja.*

A: *Und beim Eintritt in den Kindergarten Erzsi, damit Sie sich daran...*

B: *Ja.*

⁴ A már említett módon a német nyelvjárásban készült interjúk az egységes formai és tartalmi kereshetőség érdekében német köznyelvi átiratban lettek lejegyezve. Az átirat verbálisan orientált, az interjúban résztvevők nyelvjárásának a szálens lexikai-grammatikai jellemzőit (pl. valódi tájszavak, tipikus beszéltnyelvi-nyelvjárási mondatszerkesztés), valamint az interakciók feltűnő prosódiai jellemzőit is figyelembe veszi (pl. hosszú szünet, a megszólalás modulációja [mosolyogva, szomorúan, elgondolkozva, nevetve]).

A: *Und wollten Sie Liesl nicht zurück haben?*

B: *Nein. Es hat mir gefallen.*⁵ (76 éves asszony)

Az elbeszélte és rögzített nyelvi biográfiák egyetemes jellemzője, hogy az adatközlők környezetükkel kapcsolatban, de önmaguk véleményeként is annak a meggyőződésüknek adnak hangot, hogy magyarul jól kell tudni. A magyar nyelvi kompetencia magas szintjének szükségessége az adatközlők generációjában már kategorikus nyelvi imperatívusként jelenik meg, holott az adatközlők a szüleik, de főleg a 20. század elején született nagyszüleik generációjának magyar nyelvi kompetenciáját hiányosnak vagy hiányzónak nevezték. A magas magyar nyelvi kompetenciának az elérésére az interjúalanyokat belső és külső motiváció sarkallta. A pozitív külső motiváció egyik eleme a szülői elvárásoknak való megfelelés volt (2 és 3):

(2) A: *Und haben Sie Probleme mit der Sprache gehabt, mit der ungarischen Sprache? Dass Sie etwas nicht verstanden haben?*

B: *Ich mein' nein, aber die Eltern haben auch schon wollen haben, dass wir Ungarisch reden, dass wir keine Probleme sollen haben in der Schule.*⁶ (89 éves férfi)

(3) *Az igazság az, hogy a mamáék nagy súlyt helyeztek arra, hogy én magyarul tanuljak. Léven hogy Magyarországon élünk, tehát magyarul jól kell tudni.* (77 éves férfi)

A szándékolt nyelvi viselkedési tendencia, miszerint magyarul jól kell tudni, olyan nyelvi attitűd, amely más interjú során is felbukkant. Jövőre vonatkozó szándékot fejez ki, ami SMITH–MACKIE (2001: 383–384) szerint konatív attitűdnek tekinthető, mivel a nyelvhez kapcsolódó jövőbeli cselekvésekről nyújt információt. A „Magyarországon magyarul jól kell tudni” egy olyan (állam)nyelvi ideológiai toposz, amelyet az individuális többnyelvűség kialakításában ösztönző érvként is használtak a német nyelvjárásuk vagy származásuk okán verbális inzultusokon átesett szülők a német nyelvjárásban szocializált (és ugyanezen

⁵ (1) A: Hogy hívta az édesanyja?

B: *Erzsi.*

A: Tehát volt egy magyar neve is, az édesanyjától.

B: Amikor azt mondták az óvodában, hogy nem tudok magyarul, azt mondta, akkor nem mondom többé, hogy Liesl, akkor azt mondom, *Erzsi*.

A: Az óvoda előtt Lieslnek hívták?

B: Igen.

A: És az óvodába lépéskor *Erzsi*, azért, hogy ehhez...

B: Igen.

A: És nem akarta a Lieslt visszakapni?

B: Nem. Tetszett.

⁶ (2) A: És voltak problémái a nyelvvel, a magyar nyelvvel? Hogy nem értett valamit?

B: Én úgy gondolom, nem, de a szülők is már akarták, hogy magyarul beszéljünk, hogy ne legyen problémánk az iskolában.

okoknál fogva verbális inzultusokon szintén átesett) gyermekeik magyar nyelvtanulásának a folyamatában. E szentenciát az egyik adatközlő családjának privát kommunikációjában a szülők a nyelvtanulásra buzdítás eszközeként is felhasználták, így a magyar nyelvi kompetencia a jövőbeli egzisztencia feltételeként a negatív keretből pozitív keretbe helyeződött.

Az alábbi interjúrészletben az adatközlő arra emlékezik vissza, hogy a szülők abban a pillanatban, ahogy ő bekapcsolódott a beszélgetésükbe, magyarra váltottak, mivel ezzel természetes nyelvi miliőt teremtve tudták a magyar nyelv elsajátítását segíteni (4):

(4) A: *És tudsz... emlékszel vissza helyzetekre például mit mondtak magyarul [a szülők – M. M.]?*

B: *Az égvilágon mindent magyarul próbáltak. Tehát egymás közt, ha valamit megbeszéltek az svábul⁷ ment, de ha én odajöttem, akkor átváltottak magyarra, hogy nekem meg kelljen tanulni a magyar szavakat és helyes szórendet, a helyes kiejtést. Tehát nagy súlyt helyeztek erre. Nagyon, ez nagyon fontos volt. Azt mondták, ha valamire vinni akarod rendesen kell tudnod magyarul. (77 éves férfi)*

A fenti interjúrészletben (4) az adatközlő a narratívájában a család nyelv-elsajátítás-tervezésének⁸ (language acquisition planning, Sprachwerbsplanung) a gyakorlatban történő megvalósulását idézi fel: hogyan biztosítottak számára olyan nyelvi környezetet, amely a magyar nyelvhasználatot ösztönző nyelvi viselkedést váltott ki belőle (*ha én odajöttem, akkor átváltottak magyarra, hogy nekem meg kelljen tanulni a magyar szavakat és helyes szórendet, a helyes kiejtést*).⁹ Az adatközlő a magyar nyelvi rendszer azon szintjeit (szókincs, mondattan, kiejtés) is felsorolja, amelyeknek fejlődését a család nyelvelsajátítás-

⁷ Az adatközlők első nyelvként elsajátított nyelvjárásukat, családjuk (településük) magyarországi bajor nyelvjárását és nemzetiségüket *sváb*-nak (Schwovisch, Schwäbisch) nevezik. A magyar közbeszédben a *sváb* kifejezés minden olyan magyarországi németet illet, akiknek az ősei a török hódoltság után magyar területeken telepedtek le, függetlenül attól, hogy felnémet (sváb, bajor) vagy középnémet nyelvjárás beszélői voltak. Bár az első betelepülők valóban sváb területről érkeztek, de a nehéz életkörülmények miatt megtizedelődtek, illetve jobb perspektívában bízva továbbvándoroltak a mai Ukrajna irányába és a Fekete-tenger mellé. A magyarországi németek *sváb* megnevezése egy pars pro toto elnevezés, amely a török időket követő első telepítési hullámban magyar területre vándorolt német ajkú közösségekről lett az egész, a törökdúlást követően a Kárpát-medencében letelepedett németsegre kiterjesztve. A jelenkori magyarországi német ajkú településeknek csak egy igen csekély százalékában laknak svábul (alemannul) beszélő németek, például Kisdorogon, Tevelen, Zombán, Hajóson és Nagyrápádon (WILD 2006: 103).

⁸ A nyelvelsajátítás-tervezés DOVALIL és ŠICHOVÁ (2017: 16–17) értelmében a nyelvi tervezés (language planning, Sprachplanung) egyik fajtája, amely intézményes keretek között és/vagy családi-baráti körben valósul meg.

⁹ Az 1940-es és 1950-es években a szülők a gyermek előtt nemcsak a magyar nyelv elsajátításának a céljából nem beszéltek német nyelvjárásban, hanem a gyermek és a család védelmében is. A magyarul szocializált gyermekek ugyanakkor tanúi voltak annak, hogy a szülők egymás között, illetve (idősebb) hozzátartozóikkal német nyelvjárást használtak.

tervezése szolgálta. E felsorolás egyben azt is implicálja, hogy az adatközlő mely nyelvi szintekről és milyen (fontossági) sorrendbe állítva gondolja, hogy azok a magyar nyelvi kompetencia fontos részei, illetve a magyar köznyelv és a német nyelvjárás különbségei miatt (számára) potenciális hibaforrások lehetnek.

Szintén pozitív külső motivációt jelentett a megfelelés a tanító személyének (5):

(5) B: *Ich mag schon Ungarisch, wahrscheinlich wegen dem, die zwei Fräuleine hatte ich gern, die waren so gut und alles. Und ich wollte ihnen... megfelelni.*

A: *A megfelelés az segít?*

B: *Hát... immer.*

A: *És volt önben ilyen erős megfelelés-vágy? Nyelvileg is...?*

B: *Hát... igen... ja, ja, ja. Und da habe ich schon viel Ungarisch geredet.*¹⁰
(79 éves asszony)

Az adatközlőt két tanító néni (Fräuleine) tanította alsó tagozaton, akiket nagyon szeretett, mert jók voltak (*die [...] hatte ich gern, die waren so gut; őket szerettem, olyan jók voltak*). A magyar nyelv tanulásának belső motivációjáról szóló mondatot németül kezdi (*Und ich wollte ihnen...; és nekik akartam...*), majd a motiváció szempontjából alapvető fontosságú szónál (*megfelelni*) elakad, és magyarul fejezi be a mondatot: *Und ich wollte ihnen... megfelelni*. Nem kizárható, hogy az elakadás oka átmeneti nominációs hiány, a *megfelelés* németül (*js. Erwartungen entsprechen*), ami a beszélgetés e pontján hirtelen nem jut eszébe az adatközlőnek. Az elakadás és a magyar nyelvre váltás a mondat azon pontján történik meg, amikor az adatközlő a magyar tanító néniknek magyar nyelvű tanítási környezetben magyar nyelvi készségeivel való *megfelelését* idézi fel (német nyelvjárásban). Az interjút készítő személy kérdésére, hogy volt-e benne a magyar szakos tanító nénikkel szemben erős nyelvi megfelelési vágy, előbb habozva (*hát...*), majd magyarul (*igen*), végül háromszori ismétléssel nyomatékosítva a véleményét német nyelvjárásban (*ja, ja, ja*) válaszol. Az elakadást követő nyelvváltás után az interjút készítő személy is átvált magyar nyelvre. Ennek egyrészt a spontán nyelvkövetés az oka: kétnyelvű beszélők hajlamosak egy párbeszéd folyamán a másik fél nyelvváltásait lekövetni abban az esetben, ha a beszélgetés bizalmas miliőben zajlik, és a felek mindkét nyelvet magas színvonalon ismerik. Másrészt az interjút készítő személy figyelmét felkeltette a *megfelelés* mint az individuális nyelvi viselkedést hosszú távon pozitív eredménnyel befolyásolni bíró intenció, és ezért a párbeszéd további gördülékeny folytatása érdekében a fókuszba került szónak megfelelő nyelven, azaz magyarul folytatja a beszélgetést.

¹⁰ (5) B: Azért én szeretem a magyart, valószínűleg azért, [mert – M. M.] szerettem a két tanító nénit, olyan jók voltak meg minden. És nekik akartam... *megfelelni*.

A: *A megfelelés az segít?*

B: *Hát... mindig.*

A: *És volt önben ilyen erős megfelelés-vágy? Nyelvileg is...?*

B: *Hát... igen... igen, igen, igen. És ott már sokat beszéltem magyarul.*

A magyar nyelvvel kapcsolatos interjúrészekben a tanító személyéhez – a német köznyelv tanításával kapcsolatos narratívákhoz hasonlóan – a pedagógus szaktárgyi képességei is kötődnek. A következő interjúrészetben az adatközlő a magyar nyelvi kompetenciájának a fejlődését a saját erőfeszítésein kívül a szakmáját a tanulók fejlődése érdekében jól gyakorló pedagógus személyével is összekapcsolja. Az adatközlő egykori magyartanárát jónak minősíti (*da habe ich so einen guten Lehrer gehabt; akkor volt egy olyan jó tanárom*), és véleményét azzal indokolja, hogy érthetően magyarázott, sokszor gyakoroltak és ismételtek, és ez megkönnyítette a magyar nyelv elsajátítását (6):

(6) A: *Und was haben Sie in der ersten Klasse gefühlt, worin sind Sie besser oder wann haben Sie gespürt, jetzt bin ich im Ungarischen besser?*

B: *Vielleicht in der vierten Klasse.*

A: *In der vierten Klasse. Vierte Klasse. Und wodurch, wodurch haben Sie das Gefühl gehabt, jetzt bin ich im Ungarischen besser als in der N.-er [Name des Heimatdorfes – M. M.] Mundart?*

B: *Weil da habe ich so einen guten Lehrer gehabt und der hat uns alles gut [erklärt – M. M.] und viele Male haben wir auch Übungen..., ismételtünk, und durch das ist alles viel besser gegangen.¹¹ (83 éves asszony)*

A következő interjúrészetben (7) az adatközlő az első osztályos immerziós emlékeire fókuszál. Arra a kérdésre, hogy hogyan érezte magát, amikor szinte egyik napról a másikra magyarul kellett beszélnie, lakonikusan annyit mond, hogy *az nem volt jó* (*das ist nicht gut gewesen*), de nem tud már jól visszaemlékezni rá (*aber ich kann mich so stark nicht mehr erinnern*). Az adatközlő kumulált nyelvi és élettapasztalattal rendelkezve az interjúszituáció elbeszélői jelenéből megismétli a nyelvi immerzió negatív narrációját: *az nem lehetett olyan egyszerű* (*das wird nicht so einfach gewesen sein*). Az ok, hogy ezen interjúrészet mégis a pozitív narrációkról szóló fejezetben kapott helyet, a visszaemlékezés folytatásában rejlik. Az első tanév végét záró vizsgán magyarul kellett felelni, és az adatközlő (egy év magyartanulás után) ennek már eleget tudott tenni: *és tudtam is felelni magyarul* (*und ich habe es auch können vorgeben Ungarisch*). Az adatközlő elbeszélésében a magyar nyelvi immerziójának negatív narrációját tehát pozitív követi: az elbeszélés jelenéből múltba tekintő nehéznek minősített immerziós tapasztalatát az elért magyar nyelvi vizsgateljesítményének, azaz nyelvtanulási sikerének felidézésével átkeretezi pozitívvá. A nyelvi önéletrajzokban nemcsak a kompetencia, hanem a beszélő individuális nyelvi repertoárjában található nyelvek használatához köthető érzések, illetve e nyelvek használata közben érzett érzések, a n y e l v i

¹¹ (6) A: És mit érzett az első osztályban, miben jobb, vagy mikor érezte azt, hogy most jobb vagyok a magyarban?

B: Talán a negyedik osztályban.

A: A negyedik osztályban. Negyedik osztály. És mitől, mitől volt az az érzése, hogy most magyarban jobb vagyok, mint az n.-i [adatközlő szülőfaluja – M. M.] nyelvjárásban?

B: Mert ott volt egy olyan jó tanárom, és az mindent jól [elmagyarázott – M. M.] nekünk, és sok alkalommal gyakorlatokat..., *ismételtünk*, és ezáltal minden jobban ment.

élmények érzelmi beágyazottsága (lived experience of language, Spracherleben) is meghatározóak a beszélők nyelvi önéletrajza számára:

(7) A: *Und in der ersten Klasse, nicht wahr; wo Sie eingeschult wurden, da haben Sie plötzlich von Sonntag auf Montag plötzlich Ungarisch reden müssen...*

B: *Ja, ja.*

A: *Was haben Sie da gefühlt?*

B: *Das ist nicht gut gewesen, aber ich kann mich so stark nicht mehr erinnern, aber das wird nicht so einfach gewesen sein. Aber bis das Jahr aus war und darum meine ich, weil, ich bin in die erste Klasse gekommen, da haben alle eine Prüfung gehabt, wann das Jahr ist vergangen gewesen, da haben wir müssen was vorgeben, das hat schon müssen Ungarisch sein und ich habe es auch können vorgeben Ungarisch.*

A: *Und die Frau Lehrerin, die hat viel Geduld gezeigt?*

B: *Ja, die hat geheißen N. [deutscher Familienname – M. M.] Mici, N. [ungarischer Familienname, madjarisierte Form desselben deutschen Familiennamens – M. M.] Mária. Das ist auch eine Schwäbin gewesen.¹² (83 éves asszony)*

A fenti interjúrészletben (7) az interjú készítő személy azt feltételezte, hogy a magyar nyelvi immerzió megpróbáltatásait a tanító – aki egyébként szintén német származású volt – pozitív hozzáállása enyhíthette. E feltételezésből fakadóan kérdezi meg az adatközlőt, hogy a tanítónő sok türelmet mutatott-e. Az adatközlő igennel válaszol, és igenlő válaszát megtoldja a tanítónő német családnévvel és becézett keresztnévvel (*N. [német családnév] Mici*), majd hozzáfűzi ugyanakkor a tanítónőnek a magyarosított családnévét és becézetlen keresztnévét, amit hivatalosan viselt: *N. Mária*.¹³ A tanítónő magyar családnévének említése után az adatközlő

¹² (7) A: És az első osztályban, nem igaz, amikor beiskolázták, akkor hirtelen egyik napról a másikra hirtelen magyarul kellett beszélnie....

B: Igen, igen.

A: Akkor mit érzett?

B: Az nem volt jó, de már nem tudok olyan jól visszaemlékezni rá, de az nem lehetett olyan egyszerű. De év végére, és ezért gondolom, mert első osztályba kerültem, ott mindenkinek vizsgáznia kellett, az év végén, akkor elő kellett valamit adni, aminek már magyarnak kellett lennie, és én elő is tudtam adni magyarul.

A: És a tanító néni, nagy türelemmel volt?

B: Igen, N.-nek hívták [német családnév; szerz.] *Mici*, *N.* [ugyanannak a német családnévnek a magyarosított változata – M. M.] *Mária*. Ő is sváb volt.

¹³ Felnémet (oberdeutsch) nyelvjárásokra jellemző, hogy személyek megnevezésekor első pozícióban a családnév, második pozícióban a keresztnév áll, azaz a családnévet követi a keresztnév, úgy, mint a magyar nyelvben (vö. Atlas der deutschen Alltagssprache 16a és 16b számú térképei, <https://www.atlas-alltagssprache.de/r10-f16ab/> [2023. 11. 11.]). A névmagyarosítás állami alkalmazásban, különösen pedagógusi pályán dolgozó munkavállaló esetében nem volt ritka jelenség. (A névmagyarosításoknak a tanítók, tanárok körében jellemző kérdéséhez l. KARÁDY-KOZMA 2022; a kétnyelvűség és személynévhasználat problematikájához bővebben FARKAS 2009.)

ezért magyarázatképpen hozzáfűzte a tanító származását: *ő is sváb volt (Das ist auch eine Schwäbin gewesen)*. Hasonlóan a gyermekekhez, akiket magyarra tanított.

Az iskolai magyar nyelvű oktatás nyelvi akadályait nem minden német ajkú gyermek tudta sikerrel venni. Az iskolai szaktárgyi tanítás-tanulás a magyar nyelv életkornak megfelelő ismeretére épült, utóbbi hiányos volta összefüggést mutatott a családi nyelvi miliővel, illetve azzal, hogy a szülők tudtak-e a gyermekekkel korrepetáló szándékkal magyarul foglalkozni. A következő interjúrészletben az adatközlő a kortársai iskolai kudarca és a szülők elégtelen magyar nyelvismerete között von párhuzamot (8):

(8) B: *Igen. Sokan buktak meg azért, mert nem jutottak el odáig, hogy megértsék, hogy mit akarnak tőle (sic!).*

A: *És szerinted ők miért nem tudtak megtanulni magyarul?*

B: *Azért mert otthon a szülők sem tudtak. [...] Tehát ezért én előbb tudtam olvasni, mint más, szerintem ezért is, meg érdekelt is, szóval valahogy én szerettem iskolába járni, úgy éreztem, hogy kínlódom sokat, de a kínládásnak egyszer lesz eredménye, szóval optimista voltam és ezt a szülők is erősítették bennem, hogy lesz ebből valami, most rossz, de majd jön jó. (77 éves férfi)*

A fenti interjúrészlet a párhuzamon kívül kontrasztot is tartalmaz: a kortársak gyötrődéséhez hasonlóan az adatközlő is sokat *kínlódott*, a magyar nyelvű tanulásra tehát mint fárasztó, nehéz tevékenységre emlékezik. A folyamatosságot nyomtatékosító jelen idejű állítmányt a *kínlódom* ígét követő *sokat* számnév tovább fokozza. A kortársak sikertelenségének, az adatközlő küzdelmeinek a felidézése viszont ellentétben áll azzal, ahogy az adatközlő a saját, magyar nyelven folytatott tanulással kapcsolatos diszpozícióját az interjúrészlet egy későbbi pontján az elbeszélés pillanatából a múltba visszavetítve megküzdőjelleggel ruházza fel. Ebben az interjúrészletben is megfigyelhető tehát a magyar nyelv tanulásával kapcsolatos negatív narráció átkeretezése pozitívvá: *kínlódom sokat, de a kínládásnak egyszer lesz eredménye, szóval optimista voltam [...] most rossz, de majd jön jó*. A kontrasztos átkeretezés egy mondaton belül történik meg.

Az adatközlők visszaemlékezéseire egyetemesen jellemző, hogy saját magyar nyelvi kompetenciájuk megszilárdulását a múltjukban az általános iskola alsó tagozatának végére, felső tagozat elejére teszik (9):

(9) B: *Már jól tudtam magyarul ötödiktől... [...]*

A: *Ez azt jelenti hogy ötödik osztályig mondhatjuk azt, hogy jobban tudtál svábul mint magyarul.*

B: *Igen.*

A: *És akkor ötödik-hatodik osztálynál fordult át, onnantól kezdve mondd azt hogy én jobban tudok magyarul mint svábul.*

B: *Igen. (77 éves férfi)*

Az iskolai keretek között megszerzett magyar nyelvi kompetencia auto-didakta fejlesztésének módja – a német köznyelvi ismeretek fejlesztéséhez hasonlóan – az olvasás volt. A nagyobb településeken található közkönyvtárak gyermekkönyv-részlegét a magyar nyelv elsajátításának jelentőséget tulajdonító szülők a magyar köznyelv szórakoztató fejlesztésének eszköztáraként tudták használni. Az alábbi interjúrészletben (10) az egyik adatközlő a magyar nyelv elsajátításával kapcsolatos emlékeit szakaszokra bontja aszerint, hogy mely személyek vagy milyen médiumok által bővült a magyar nyelvi horizontja: a nagyszülők és szülők beszélt magyar nyelvi impulzusai után következett az első osztály, aminek az ideje alatt az édesanyja elvitte őt a könyvtárba, és magyar nyelvű képes olvasókönyvet kért a számára. A magyar nyelvvel kapcsolatos személyes nyelvi életrajzában a szakaszait építőkockákhoz hasonlítja, az épít(kez)és metaforájával fejezi ki nyelvi kompetenciájának a gyarapodását, amelyet a nagyszülők és a szülők körültekintő és tudatos módon is támogattak. A sikeres családi nyelvelsajátítás tervezésnek fontos összetevője a gyermek nyelvi szintjének, érdeklődési körének és életkorának megfelelő magyar nyelvű könyvek nézegetése, olvasása:

- (10) [...] *há' mert nálam valahogy úgy állt össze, hogy építőkockák voltak. Valamennyit a nagyszülők is beszéltek magyarul, a szüleim erőltették, és utána jött ez a képeskönyv, ilyen képes olvasókönyv, ami érdekelt. És az is nagy szerencse volt, hogy a mama [az édesanya – M. M.] a hónap alá kapott és elvitt a könyvtárba, még az első osztályban és megkérdezte hogy van-e olyan könyv, ahol sok kép van és kevés szöveg és lehetőség szerint nagy betűkkel. És volt olyan könyv, tehát én a koromhoz illő könyvet kaptam. (77 éves férfi)*

A magyar nyelvű olvasás öröme más adatközlőnél is felbukkan (11):

- (11) A: *Megint egy ilyen nyelvi kérdés. Olvasgattál könyveket szabadidőben?*
 B: *Én nagyon szerettem olvasni.*
 A: *De magyarul, ugye?*
 B: *Persze!*
 A: *Németül?*
 B: *Nem, nem került a kezembe német könyv. (83 éves asszony)*

A magyar nyelvű olvasmányok előnyben részesítését a fenti interjúrészlet (11) végén az adatközlő relativizálja: egyrészt kedvét lelte a magyar nyelvű olvasásban, másrészt a magyar nyelv monopolhelyzete és a német nyelvnek az 1940-es évek végétől az 1950-es évek közepéig tiltott, majd túrt státusza miatt nem jutott hozzá német nyelvű könyvhöz. Az egynyelvű könyvkínálat támogatta a magyar nyelvi kompetenciáját, rekreációs élményt szerzett neki, de a magyar nyelvű könyvek kizárólagos elérhetősége okán nem is volt módja arra, hogy német nyelven olvasson.

A magyar köznyelv jelentősége abban (is) rejlett, hogy a hivatalosan egy-nyelvű magyar államban a német ajkú közösségek számára a falvaik határán túlmutató földrajzi mobilitással is összekapcsolódott társadalmi mobilitás feltétele a magyar nyelv ismerete volt (12 és 13):

(12) *Ugye az, hogy a munkahelyek..., mer' ugye régen nem mentek sehová, kimentek a földekre és kész. De, aki már bejárt [a szomszédos magyar nyelvű városba – M. M.], az már magyarul, hogy mondjam, átállt a magyar nyelvre. (81 éves asszony)*

(13) *Hát például a mama, csak a mama sokat járt N.-be [a szomszédos dominánsan magyar nyelvű városba – M. M.], ő azért állt át a magyarra, mer' a [a városi, n.-i – M. M.] piacon, hát magyarul kellett értékesíteni, nem? (81 éves asszony)*

Aki az 1945 utáni évtizedekben Magyarországon tanulni vagy dolgozni akart, annak magyarul kellett tudnia. Még az egyik 1930-as években született adatközlő is a következőképpen foglalja össze lényegretörően a magyar nyelv ismeretének és a magasabb, vagy legalábbis biztosabbnak tűnő életszínvonal összefüggését (14):

(14) A: *Az Ön felnőttkorára az jellemző, hogy inkább a magyar nyelvet használta. Akkoriban csak magyar nyelven lehetett felemelkedni, és karriert befutni?*

B: *Akkor már csak magyarul lehetett. (87 éves asszony)*

Az individuum társadalmi helyzete megváltoz(tat)ásának nemcsak feltétele, hanem következménye is volt a magas szintű magyar nyelvi kompetencia. Aki csak magyar nyelvű miliőben dolgozott, nyilvánvalóan differenciáltabb magyar nyelvi kompetenciára tett szert, mint aki kétnyelvű (magyar köznyelvi – német nyelvjárási) vagy dominánsan német nyelvjárási környezetben maradt. A közeli nagyvárosban dolgozó édesapja magyar nyelvi kompetenciájáról az egyik adatközlő a következőképpen nyilatkozik (15):

(15) A: *Apukáddal milyen nyelven beszéltél?*

B: *Svábul, ő jobban, biztosabban tudott magyarul is, mert szolgált N.-en [szomszédos magyar nyelvű városban – M. M.]. (80 éves férfi)*

Amint látható, a fenti (15) interjúrészletben a jó, biztos magyartudás a közeli városban, magyar nyelvű környezetben vállalt munka következményeként fogalmazódik meg (*jobban, biztosabban tudott magyarul is, mert szolgált N.-en*).

Az adatközlők életében életkoruk előrehaladtával egyre dominánsabbá vált a magyar nyelv. A magyar nyelvi kompetencia bővülése, a magyar nyelv mint a munka, művelődés, szórakozás és az idő múlásával az el a b o r á l t k o m m u n i k á c i ó egyedüli médiuma okán volt olyan adatközlő, aki a magyar nyelvet az

összes általa ismert nyelv és nyelvváltozat közül az a számára legkellemesebbnek, legvonzóbbnak nevezi (16):

(16) A: *Mi a sorrend? Melyik tetszik a legjobban?*

B: *A magyart első helyre tenném, a németet másodikra és a svábot harmadikra. (79 éves férfi)*

A magyar köznyelv széles kommunikációs rádiuszát (*da kann ich mit allen sprechen*; [ezen a nyelven] *mindenkivel tudok beszélni*) említi egy másik adatközlő az alábbi interjúrészletben arra a kérdésre válaszolva, hogy melyik nyelvet szereti a legjobban (17):

(17) A: *Habe ich gefragt, welche Sprache Sie am liebsten haben?*

B: *Ungarisch, da kann ich mit allen sprechen, aber ist gut, dass ich Deutsch kann, dann kann ich auch mit anderen Leuten sprechen und die deutsche Sprache ist so, dass man überall, viele Leute können Deutsch und wenn ich in Österreich bin, benutze ich Schwäbisch.*¹⁴ (76 éves aszszony)

Az adatközlő számára legkedvesebb magyar köznyelvet a felsorolásban a második helyen a német köznyelv követi, s ezt azzal indokolja, hogy német köznyelven olyan emberekkel is tud beszélni, akikkel magyarul nem. A magyar nyelv az adatközlő elbeszélésének a jelenében a mikro-, mezo- és makrotársadalmi szinten használható nyelv, mert ezen a nyelven mindenki tud beszélni. A német köznyelvet szerinte pedig minden egyéb esetben (*überall; mindenhol*), azaz magas szinten veszi igénybe. Nyilvánvaló, hogy a magasintű kommunikációs helyzetek számossága messze elmarad a magyar köznyelven megvalósuló mikro-, mezo- és makroszintű használatának számosságától. Ugyanakkor a fenti interjúrészlet jól illusztrálja a német köznyelvvvel kapcsolatban az adatközlő nyelvi tudatosságát: makroszint felett az általa egyébként legjobban szeretett magyar nyelv eléri az adatközlő individuális perspektívájából egyébként valóban széles kommunikációs rádiuszának a határát, és a magasintű közlekedőnyelv, aminek a segítségével nem magyar nyelvű helyeken kommunikálni tud, a német.¹⁵

A magyar köznyelv tetszetősségét, szépségét más adatközlő is szóba hozza. Az alábbi interjúrészletben a magyar nyelv dallamossága és szókészletbeli

¹⁴ (17) A: Megkérdeztem, hogy melyik nyelvet kedveli a legjobban?

B: A magyart, [ezen a nyelven – M. M.] mindenki tud beszélni, de jó, hogy tudok németül, mert akkor más emberekkel is tudok beszélni, és a német nyelv olyan, hogy mindenhol, sok ember tud németül, és ha Ausztriában vagyok, a svábot használom.

¹⁵ Az itt idézett interjúrészletet megelőzően az adatközlő a (teljes) interjúban arról beszélt, hogy milyen előnyt jelent számára külföldön a német nyelvtudása, a német nyelvjárási kompetenciája. A nyelvi önéletrajzi interjúkban visszatérő elem annak hangoztatása, hogy az adatközlők német nyelvtudásukkal nem német nyelvű országokban is (pl. Románia, Jugoszlávia, Törökország, Izrael, Ausztrália) az adott ország lakosaival kommunikálni tudtak.

gazdagsága mint pozitív kognitív attitűdkomponensek jelennek meg az adatközlő pozitív esztétikai ítéletének érveiként (18):

(18) A: *Wenn Sie Ungarisch hören, was fällt Ihnen ein? [...]*

B: *Die Sprache, eine schöne Sprache, weil die haben eine dallam... wie sagt man das?*

A: *Aha. Dallamos. Melodie.*

B: *Melodie, ja, ja, hat die Sprache und das eine Wort kann man auf viele Wörter umsetzen. Wie sagt man? Áll, aber megy. Da [auf Ungarisch – M. M.] kann man laufen, und rennen und der Teufel weiß...¹⁶ (83 éves asszony)*

A szókészlet gazdagságát az adatközlő példákon is szemlélteti: *Áll, aber megy. Da kann man laufen, und rennen und der Teufel weiß... (Áll, de megy. Ott lehet menni, és futni és az ördög tudja... [hogy még mi mindent – M. M.]).* Az adatközlő a *megy* ige rokon értelmű szavait kezdi sorolni, de a rokon értelmű szavaknál német nyelvjárásba vált: *Da kann man laufen, und rennen und der Teufel weiß... A megy* szinonimagazdagságát tehát német nyelvjárási ekvivalenseken szemlélteti. Az adatközlő mentális lexikonában a *megy* fogalmához közvetlenül kapcsolódnak a magyar köznyelvi és a német nyelvjárási ekvivalensek, ami kiegyensúlyozott kétnyelvűségének egyik bizonyítéka. Nota bene az individuális lexikális ismeretek nem tükrözik (nem tükrözhetik) egy emberi nyelv szókészletének gazdagságát, csak arra bizonyítékok, hogy egy nyelv szókészletéből egy adott személy mely lexikális egységeket sajátította el, tárolta el a hosszú távú emlékezetében, és tudja egy adott beszédszituációban aktiválni.

Az egyéni szókincs és egy nyelv szókészlete közötti különbség más interjúrészletben is összemosisódik, amikor szintén a magyar köznyelv lexikális gazdagságáról esik szó. A nyelvészeti szempontból laikus német ajkú beszélők esetében e két fogalom (egyéni szókincs és egy nyelv szókészlete) közötti különbségtételt nehezíti az a körülmény, hogy a német nyelvben mindkettőt ugyanaz a szóalak jelöli: *Wortschatz*.

Szintén a magyar nyelv lexikális gazdagságát emeli ki az adatközlő a következő interjúrészletben (19). Az interjút készítő személy németül megkérdezi az adatközlőtől, hogy melyik nyelv a szebb: a német-e vagy a magyar. Az adatközlő hosszas hezitálás után magyarul válaszol (*szeretem a magyart*), majd ennek nyomatékot adva németül hozzáfűzi: *ja*:

¹⁶ (18) A: Ha magyart hall, mi jut az eszébe? [...]

B: A nyelv, egy szép nyelv, mert van nekik egy *dallam*... hogy mondják ezt?

A: *Aha. Dallamos. Dallam.*

B: Dallam, igen, igen, az van a nyelvnek és egy szót sok szóval lehet kifejezni. Hogy mondják? *Áll, de megy. Ott [a magyar nyelvben – M. M.] lehet menni, és futni és az ördög tudja...*

(19) A: *Was ist schöner; Deutsch oder Ungarisch?*

B: (lange Pause, danach langsam formuliert) *Szeretem a magyart, ja. A magyart választom.*

A: *Ungarisch ist schöner?*

B: *Ungarisch, ja. Weil das kann ich... még a mesékben is olyan találóak a szavak... olyan jól kifejeznek mindent, mint talán más nyelvben nem észleltem.*¹⁷ (79 éves asszony)

Az adatközlő szerint a magyar szebb, mint a német, mert a magyarban *még a mesékben is olyan találóak a szavak*. A meseszövegek számos olyan lexikális eszközt tartalmaznak, amelyek magyar anyanyelvi miliőben és mikrokultúrában nevelkedő olvasónak is magyarázatra szorulnak, így az adatközlő a példának felhozott mese esetében egy szókészletileg kifejezetten nehéz szövegtípus lexikális egységein illusztrálta a magyar szavak kifejezőerejét.¹⁸ A mesék tartalmi és nyelvi esztétikai öröm forrásai (voltak) az adatközlő számára, olvasásuk hozzájárult az egyéni szókincsének a bővüléséhez. Gyermekkorában magyar nyelvű (nép)meséket olvasott, német nyelvűeket nem. Ennek tudatában nem meglepő a szubjektív véleménye, hogy a magyar *szavak olyan jól kifejeznek mindent, mint talán más nyelvben nem észleltem*. A magyar mesék találó szavai természetesen nem a magyar szókészlet átlag feletti kifejezőerejével függenek össze, hanem azzal, hogy az adatközlő számára a magyar mesék szövegeinek az olvasása magyar nyelvi szempontból állandó lexikális kompetenciafejlődést eredményezett, újra meg újra rácsodálkozott a számára ismeretlen vagy csak passzívan ismert magyar lexikális-stilisztikai elemekre.

A fentiekben a magyar köznyelvvel kapcsolatban kialakított pozitív narratívákat ismertettük. E fejezet zárásául következzen egy a maga nemében egyedülálló interjúrészlet. A magyar köznyelv fontosságában, szépségében, gazdagságában minden adatközlő egyetemesen egyetértett. A magyar köznyelvnek tulajdonított magas presztízs egyik legbensőségesebb igazolása a német anyanyelvi hitéleti kultúra egy szegmensének átemelése magyar nyelvre. A következő interjúrészletben az adatközlő felidézi, hogy a településének a német imakönyvét lefordította magyarra, a magyar nyelvű változatot személyes kapcsolatai segítségével sikerült nyomtatásban megjelentetni, és a nagy munkának az lett az eredménye, hogy a németről magyarra fordított liturgikus énekeket a település katolikus közössége *elkezdte magyarul énekelni* (20):

¹⁷ (19) A: Mi a szebb, a német vagy a magyar?

B: (hosszú szünet, utána lassan fogalmazva) *Szeretem a magyart, igen. A magyart választom.*

A: A magyar szebb?

B: A magyar, igen. Mert ezt tudom ... *még a mesékben is olyan találóak a szavak... olyan jól kifejeznek mindent, mint talán más nyelvben nem észleltem.*

¹⁸ A népmese műfajába tartozó szövegekben magyar tájszavak, régies kifejezések találhatóak, amelyek nem képezik az olvasók aktív szókincsének a részét. Az 1950-es évek (amelyre az adatközlő gyermek- és kamaszkora esik) verses meséire a patetikus, kenetes stílus volt jellemző, míg a műmesék nyelvezete „csiszolt” (GOMBOS 2018: 149–151); utóbbit TÖLGYESY (2018) is „intellektuális színezetűnek” minősíti.

(20) A: *Ön fontosnak érzi a nyelvet az életében, mint önkifejező eszköz, mint az identitás kifejezésére alkalmas eszköz?*

B: *Én nagyon fontosnak tartom, tulajdonképpen én mind a kettőt. Tehát nem tudom most azt mondani neked, hogy ezt jobban vagy azt jobban, mert mind a kettőt egyformán beszélem. De azt mondhatom, hogy tiszta szívvel, tiszta lélekkel sváb vagyok. Én voltam az első, aki az első német imakönyvet, n.-i [település neve – M. M.] német imakönyvet átfordítottam magyarra, legépeltem, mindenféle vállalati segítségekkel [...] kinyomtatták, [...] és elkezdtek itt magyarul is énekelni [...] Nagy munka volt. (87 éves asszony)*

A német anyanyelvi hitéleti kultúra átmentése a magyar célnyelvre, az imakönyv lefordítása magyarra pozitív konatív attitűdből fakadó viselkedés eredménye. Azaz egy olyan attitűdkomponensből, amely a nyelvvel kapcsolatos attitűdkomponensek közül az egyik legnehezebben megragadható, ugyanakkor a legmegbízhatóbb, hiszen nem véleményeken vagy érzelmeken, hanem tetteken nyugszik.

5.2. Negatív narratívák. A magyar köznyelvvvel kapcsolatban lényegesen kevesebb negatív narratíva fogalmazódott meg, mint pozitív. Az előző fejezetben (5.1.) láthattuk, hogy eredetileg negatív narratívát hogyan tudtak az adatközlők vagy a szüleik pozitív, konstruktív narratívává változtatni. Az alábbi fejezet a magyar köznyelvvvel kapcsolatos, kizárólagosan negatív tapasztalatokat tárgyalja.

A nyelvi önéletrajzokban számos alkalommal esett szó a tanulókkal szemben (a német származás okán) diszkrimináló viselkedést mutató tanárokról. A magyar köznyelvvvel kapcsolatos első negatív narratíva középpontjában is egy elhibázott magyartanári pedagógiai ars poetica áll (21):

(21) *Úgyhogy én így nőttek fel, hogy az én környezetemben mindenki jól beszélt svábul és a nyolcvan százalék botrányosan rosszul magyarul. Se az intonáció, se a szavak pontos értelme nem jött vissza. [...] és így kerültem el az elemi iskolába, ahol a többiekhez hasonló színvonalon volt a magyar tudásom. Na most a mi tanítónőnk az egy igazi magyar volt és büszke is volt arra, hogy ő magyar és azt mondta, hogy ő majd magyarokat nevel belőlünk. [...] Szegény tanárnő, őt is biztos bosszantottuk nagyon, mert szegény úgy érezte, hogy mi rájátszunk a dolgokra, és semmit nem akarunk, tehát azt mondta, hogy hajtsuk a rajzlapot hosszában vagy keresztbe, ez megoldhatatlan feladat volt az osztály 90%-nak körülbelül. Na most én [az első padban – M. M.] ültem, először nálam gurult be, először, tehát akkor pofont kaptam, hogy majdnem kiszálltam a padból és azt mondta: meg fogod tanulni mi a hosszában és meg a keresztbe. (77 éves férfi)*

Az adatközlő a fent bemutatott magyar köznyelvhöz köthető negatív személyes élményét iskolai környezetben élte át. A visszaemlékezés elején röviden vázolja az első osztályt megelőző privát környezetét, amelynek beszélőire a magas német nyelvjárási és többnyire alacsony magyar nyelvi kompetencia volt jellemző. A magyar nyelvi kompetencia alacsony voltát az őt körülvevő beszélők

prozodikus és lexikális-szemantikai hiányosságaival támasztja alá (*Se az intonáció, se a szavak pontos értelme nem jött vissza*). A továbbiakban az adatközlő azt az alsó tagozatos tanítónővel kapcsolatos emlékét idézi fel, amikor a tanítói utasítás szerint a tanulónak egy lapot félbe kellett hajtaniuk. A tanítónő személyéről az elbeszélő perspektívájából megtudjuk, hogy erős magyar identitással rendelkezett (*mi tanítónőnk az egy igazi magyar volt és büszke is volt arra, hogy ő magyar*). Az adatközlő visszaemlékezése szerint a tanítónő tudatában volt az osztályában tanuló diákok német mikrokultúrájának és annak, hogy a település német nyelvjárása a tanulók domináns nyelve, hiszen – az adatközlő állítása szerint – a tanítónő azt mondta, hogy *majd magyarokat nevel belőlünk*, azaz a tanítónő nem tekintette a nem magyar anyanyelvű diákjait magyarnak, nyelvi nacionalizmusa szerint akkor válnak a diákok a magyarság részévé, ha megtanulnak magyarul. A visszaemlékezésben e nevelés egyik neuralkikus mozzanata egy papírlap félbehajtása volt, aminek az elvégzéséhez kapott magyar nyelvű tanítói utasításokat a tanulók – köztük az adatközlő – nem értették. A lap félbehajtása feletti értetlenkedés a tanítónőt arra készítette, hogy az adatközlőt képen törölje. A tanítónő reakciójának való kiszolgáltatottság az adatközlő emlékezetében mély nyomot hagyott, a vele szemben alkalmazott fizikai erőszakot és annak traumatizáló voltát szemlélteti a pofont tartalmazó tagmondathoz kapcsolt következményes mellékmondat: *akkora pofont kaptam, hogy majdnem kiszálltam a padból*. A pofonvágás pillanatára való visszaemlékezést az adatközlő a tanítónő ismételt idézésével egészíti ki: *és azt mondta: meg fogod tanulni mi a hosszában és meg a keresztbe*. Az elbeszélés dramaturgiájában az elbeszélő ezen a ponton a tanítónő perspektívájába vált, felveszi a tanítónő pozícióját, és úgy beszél, mintha ő lenne a tanítónő. A fenti történetben a *hosszában* és *keresztbe* fogalmakat nem ismerték magyarul a tanulók. Lehetőséges, hogy ha a tanítói utasítás a tanulók anyanyelvén hangzik el, akkor is nehézséget jelentett volna a megértésük. A mentális térkép, azaz az egyén és az őt körülvevő térben való tájékozódás képessége, a téri tájékozódás alapvető fogalmai, a térről és tájékozódásról szerzett információk kisiskoláskorra alakulnak ki (PIAGET 1970: 76–131; BRUNER 2004: 39). Többnyelvű környezetben a topológiai fogalmak és megnevezéseik párhuzamos fejlődése a gyermek által használt nyelvekben eltérő sebességű. Nemcsak a gyermek többnyelvű környezetéből érkező, mennyiségben és minőségben nem feltétlenül kiegyensúlyozott nyelvi impulzusok miatt, hanem azért is, mert a térbeli tájékozódás esetében a tanulónak egyrészt irányt jelölő fogalompárok (jobboldal–baloldal, eleje–háta, alja–teteje), másrészt az ezeknek megfelelő relációpárokat (jobbra–balra, előtte–mögötte, alatta–felette) és mindezeknek a nyelvi megfelelőit (több nyelven) is el kell sajátítani (HERENDINÉ KÓNYA 2007).

A verbális és fizikai agressziót is tartalmazó eszköztárral tanító-nevelő pedagógusi habitus következménye a tanulók szempontjából az iskolában német nyelvjárás, illetve teljes elnémulás hoz vezetett (22):

- (22) A: [...] és az órán az iskolában megszólaltatok svábul?
 B: Nem. Inkább nem szólaltunk. (77 éves férfi)

A megszegyenítés elkerülése mint a magyar köznyelv megtanulásának külső negatív motivációja a következő interjúrészletnek is a kulcsmozzanata (23):

(23) B: *Ich habe stark-stark wollen Ungarisch gut können, ich habe keine Fehler gemacht...*

A: *Warum wollten Sie schön Ungarisch...?*

B: *Weil ich habe gut wollen lernen und ich habe alles am besten wollen machen, wie heutzutage gerade so.*

A: *Aber warum wollten Sie das?... Was weiß ich, ich halte das Haus schön sauber, die Gasse schön sauber, alles, meine Kleidung ist sauber, aber Sie wollten auch die Sprache schön sauber oder, schön rein, sehr gut können... Warum? Was war dahinter, warum war das für Sie so wichtig?*

C: *Hát... weil alle Ungarisch geredet haben.*

B: *Ja, ja.*

C: *Wir können nachdem [dann – M. M.] nicht Deutsch reden, weil wir müssen Ungarisch reden, überall.*

A: *Also da war nicht nur... ein Wunsch dahinter...?*

B: *Und das ist so gewesen [...] da sind welche gewesen, von der Grube sind gekommen, die wo nicht Schwobisch haben können und die haben uns dann geschimpft und durch das haben wir das [ge]lassen und uns hingetan, dass wir gut Ungarisch können.¹⁹ (83 és 75 éves asszony)*

Az interjúrészlet elején az egyik adatközlő (B) nyomatékkal hangsúlyozza, hogy mennyire jól akart magyarul tudni. Az ennek az okát firtató kérdésre az adatközlő először azt válaszolja, hogy jó iskolai teljesítményre vágyott. Az interjút készítő személy állhatatosan kitartó kérdezésére a beszélgetésben részt vevő másik adatközlő (C) egy további indítékot fed fel: *mert mindenki magyarul beszélt. [...] mert magyarul kell beszélnünk, mindenhol.* Az interjúrészlet ezen pontján az interjút készítő személy sejteni véli a magas magyar nyelvi kompetencia vágyának a valós indítékát, és sejtését kérdésben fogalmazza meg: *tehát nem csak... kívánság*

¹⁹ (23) B: Nagyon-nagyon akartam magyarul jól tudni, nem hibáztam...

A: Miért akart szépen magyarul...?

B: Mert jól akartam tanulni, és mindent a legjobban akartam csinálni, mint ahogy ma szokás.

A: De miért akarta?... Mit tudom én, szép tisztán tartom a házat, szép tisztán az utcát, mindent, a ruhám tiszta, de ön a nyelvet is szép tisztán akarta, nagyon jól tudni... Miért? Mi volt emögött, miért volt ez olyan fontos önnek?

C: *Hát... mert mindenki magyarul beszélt.*

B: Igen, igen.

C: Utána nem tudunk németül beszélni, mert magyarul kell beszélnünk, mindenhol.

A: Tehát nem csak... kívánság volt mögötte?

B: És az úgy volt [...] voltak olyanok, a bányától jöttek, akik amikor nem tudtak svábul, és akik aztán szapultak, és emiatt felhagytunk vele és odatettük magunkat, hogy jól tudjunk magyarul.

volt mögöttes? A valós indíték megérzése, ennek az interjúalany felé jelzése az interjúalanyt szókimondásra serkenti. A magyar nyelvi kompetenciára való törekvés azokkal a magyarokkal függ össze, akik elutasították a német nyelvjárást és szitkozódottak velük. A szégyen, a megszégyenítés elkerülésének tehát két útja volt: az elnémulás vagy a magyar nyelv magas szintű elsajátítása.

7. Összefoglalás. Az elemzett magyarországi német (magyar–német nyelvjárási) beszélők nyelvi önéletrajzaiban felbukkanó, magyar nyelvvel kapcsolatos narratív témák a magyar nyelv elsajátításával és használatával hozhatók összefüggésbe. A tartalmi, formai és interakciós szempontok szerint vizsgált interjúrészletek az adatközlők konkrét nyelvi élményeinek a narrációjába, és ezáltal a családi és intézményi színterek nyelvi tervezésébe engednek betekintést. Az adatközlők magyar nyelvtanulását a családi és iskolai környezet (pl. tanító személye) ösztönzően, de gátlóan is tudta befolyásolni. A család és az iskola színterein kívül a saját magyar nyelvi kompetencia fejlesztésének egyik legfontosabb eszköze az olvasás volt. A gyermekkorukban német nyelvjárásban szocializálódott, majd a magyar nyelvet második nyelvként elsajátító adatközlők életében 1945 után a magyar nyelv monopolhelyzetbe került, amelyben az életkoruk előrehaladtával egyre biztosabb és szélesebb kompetenciára tettek szert.

A magas szintű, biztos nyelvi kompetencia nagy valószínűséggel párosul pozitív attitűdökkel, így nem meglepő, hogy az adatközlők az interjúkban a magyar nyelvvel kapcsolatban a tetszetőséget, dallamosságot, a gazdag szókészletét hangsúlyozták. A magyarral kapcsolatos pozitív nyelvi élmények mikro- és mezoszinten is megjelennek. Az adatközlőknek önbevallásuk szerint a magyar nyelvet többnyire az általános iskola negyedik-hatodik osztályában sikerült úgy elsajátítani, hogy onnantól nem voltak nyelvi nehézségeik. Az iskolai keretek között zajló nyelvelsajátítás első éveire negatív nyelvi élménnyel emlékeznek vissza, amelyeket az interjúkészítés jelenéből a múltra visszatekintve pozitívan kereteztek (az immerzió nem lehetett olyan egyszerű, de sikerült [7]; a magyarral kínlódott, de végül jól megtanult magyarul [8]).

A magyarral kapcsolatos negatív élmények megszégyenítésekhez kötődnek (21 és 23). A megszégyenítő viselkedés mezoszinten (település iskolája, nem német származású lakosok) verbális és fizikai bántalmazásban jelenik meg (szidalom, pofon), amelynek az interjúk alapján azonosítható közvetlen kiváltó oka az egymás fölé- vagy meg nem értése. A megszégyenítés makroszintű háttere, közvetett kiváltó oka a világháború által traumatizált társadalom és a szovjet mintára kiépülő szocializmus, amely a magyarországi németeket 1940-es és 1950-es években de jure, de facto jogfosztottságra ítélte (elűzés, vagyonelkobzás) és megbélyegezte. A sváb stigmától való szabadulás egyetlen módját abban látták, hogy egyszerűen törekedtek a magyar nyelv magas szintű elsajátítására, másrészt elnémitották környezetükben és magukban a német nyelvjárásukat.

A narratív interjúrészletekben megjelenő, magyar nyelvvel kapcsolatos ideológiák párhuzamot mutatnak az újkori és modern kori európai nemzetállamok nyelvi ideológiájának egyik legfontosabb elemével, (a sztenderdizált)

egynyelvűség ideájával (FARR–SONG 2011: 651). A nyelvi ideológiák hatással bírnak nyelvek, nyelvvaltozatok kollektív megtartására, de elhagyására is. Kauzatív erejük vagy fentről lefelé (top-down), például hatóságok, autoritások által terjesztve; vagy lentől felfelé (bottom-up), például beszélők szintjéről indulva nyilvánul meg. A kodifikált magyar (köz)nyelvi norma megkérdőjelezhetetlen szükségességgel bír az adatközlők nyelvi önéletrajzaiban. E norma ideájának a top-down megnyilvánulása makro- és mezoszintű referenciával bukkan fel az interjúrészletekben. Makroszintű referenciával a „Magyarországon élünk, tehát magyarul tudni kell” (3) toposz rendelkezik, mezoszintű referenciával az óvodák és iskolák munkatársainak a viselkedése, illetve az adatközlők (vagy a szüleik) erre reagáló magatartása által bír (névváltás [1]; ne legyen az iskolai előmenetellel probléma [2]; megfelelésvágy a tanító néninek [5 és 6]). A bottom-up hatást, azaz amikor az individuum, a család, barátok, szomszédok, ismerősök kezdeményezésére alulról alakulnak ki olyan nyelvelsajátítási gyakorlatok, amelyek a beszélőket az egynyelvűség ideájához közelítik, csak egy adatközlő említette meg (4). Az adatközlők nyelvi önéletrajzaiban szubjektív, autonóetikus emlékek támasztják alá azt, hogy bár a magyar nyelv elsajátítása az adatközlők esetében sikeres volt, de narratíváikban a nyelvelsajátítást top-down ösztönző körülmények domináltak. E megállapítás korántsem meglepő, hiszen a magyar nyelv elsajátítása az állami hatóságok által kezdeményezett, forszírozott és fenntartott ideológiai erőterben, a második világháború által traumatizált társadalomban és egy átalakuló államrendszerben valósult meg.

Kulcsszók: nyelvi önéletrajz, nyelvi narratíva, kétnyelvűség, magyarországi németek.

Hivatkozott irodalom

- Atlas der deutschen Alltagssprache*. <https://www.atlas-alltagssprache.de> (2023. 11. 11.)
- BILLIG, MICHAEL 1996. *Arguing and Thinking. A rhetorical approach to social psychology*. 2. kiadás. Cambridge University Press, Cambridge.
- BRUNER, JEROME 2004. *Az oktatás kultúrája*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- BRUNER, JEROME 2008. Culture and Mind. Their Fruitful Incommensurability. *Ethos* 36: 29–45. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1352.2008.00002.x>
- SAUER, VERENA – HOFFMEISTER, TOKE 2022. *Wahrnehmungsdialektologie. Eine Einführung*. Germanistische Arbeitshefte 5). De Gruyter, Berlin–Boston. 7–24. <https://doi.org/10.1515/9783110633535-fm>
- CASPER, KLAUDIA 2002. *Spracheinstellungen. Theorie und Messung*. Books on Demand GmbH, Heidelberg.
- DOVALIL, VÍT – ŠICHOVÁ, KATEŘINA 2017. *Sprach(en)politik, Sprachplanung und Sprachmanagement*. Winter Verlag, Heidelberg. <https://doi.org/10.33675/2017-82537715>
- FARKAS TAMÁS 2009. Családnévrendszer, névhasználat, névváltozás nyelvi-kulturális kontaktushelyzetben. *Névtani Értesítő* 31: 27–46. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2009.3>

- FARR, MARCIA – SONG, JUYOUNG 2011. Language ideologies and policies: Multilingualism and education. *Language and Linguistics Compass* 9: 650–665. <https://doi.org/10.1111/j.1749-818X.2011.00298.x>
- FRANCESCHINI, RITA 2001. Sprachbiographien randständiger Sprecher. In: FRANCESCHINI, RITA Hrsg., *Biographie und Interkulturalität. Diskurs und Lebenspraxis*. Stauffenburg, Tübingen. 111–125.
- FRANCESCHINI, RITA 2022. Language biographies. *Sociolinguistica* 36: 69–83. <https://doi.org/10.1515/soci-2022-0015>
- GOMBOS PÉTER 2018. A gyermekirodalom nyelve(zete). *Gyermeknevelés* 6/3: 148–158. <https://doi.org/10.31074/20183148158>
- HERENDINÉ KÓNYA ESZTER 2007. *Kisiskolások térbeli tájékozódó képességének fejlesztési lehetőségei*. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem Matematika és Számítástudományok Doktori Iskola, Debrecen. <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/c0c51b35-b0ed-45fa-87b3-46cbabdd64e3/content> (2023. 07. 03.)
- HUTTERER, CLAUS JÜRGEN 1963. *Das Ungarische Mittelgebirge als Sprachraum. Historische Lautgeographie der deutschen Mundarten in Mittelungarn*. Veb Max Niemeyer Verlag, Halle (Saale).
- INGROSSO, SARA 2020. *Sprachbiographische Erzählungen junger Italiener in München. Postmoderne Migrationsformen aus linguistischer Perspektive*. Doktori értekezés. LMU, München.
- KARÁDY VIKTOR – KOZMA ISTVÁN 2022. *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Osiris Kiadó, Budapest.
- KÖNIG, KATHARINA 2014. *Spracheinstellungen und Identitätskonstruktion. Eine gesprächsanalytische Untersuchung sprachbiographischer Interviews mit Deutsch-Vietnamesen*. Akademie Verlag, Berlin. <https://doi.org/10.1524/9783110352245>
- KÖNIG, KATHARINA 2017. Das sprachbiographische Interview als Interaktion. Eine gesprächsanalytische Perspektive auf ein Forschungsinstrument. In: SCHRÖDER, INGRID – JÜRGENS, CAROLIN Hrsg., *Sprachliche Variation in autobiographischen Interviews. Theoretische und methodische Zugänge*. Peter Lang, Frankfurt a. M. 199–223.
- KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH 2011. *Wandel im Wortschatz der Minderheitensprache*. Beihefte 145. ZDL, Stuttgart.
- KRUMM, HANS JÜRGEN – JENKINS, EVA-MARIA Hrsg. 2001. *Kinder und ihre Sprachen – lebendige Mehrsprachigkeit*. Wienerverlagswerkstatt, Wien.
- LUFT, JOSEPH – INGHAM, HARRY 1955. *The Johari window, a graphic model of interpersonal awareness. Proceedings of the western training laboratory in group development*. UCLA, Los Angeles.
- MAHR, JOHANNES – CSIBRA, GERGELY 2017. Why do we remember? The communicative function of episodic memory. *The Behavioral and Brain Sciences* 41: 1–93. <https://doi.org/10.1017/S0140525X17000012>
- PIAGET, JEAN 1970. Az észleleti tér, a képzeti tér és az alaklátás (a sztereognosztikus észlelés). In: UŐ, *Válogatott tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest. 76–131.
- PLÉH CSABA 2019. Két klasszikus konstruktív emlékezetelmélet mai relevanciája: Bartlett és Halbwachs. *Magyar Filozófiai Szemle* 63/3: 11–45.

- SCHULZE, THEODOR 1993. Lebenslauf und Lebensgeschichte. Zwei unterschiedliche Sichtweisen und Gestaltungsprinzipien biographischer Prozesse. In: BAACKE, DIETER – SCHULZE, THEODOR, *Aus Geschichten lernen*. Juventa, Weinheim–München. 174–226.
- SPITZMÜLLER, JÜRGEN – BUSCH, BRIGITTA – FLUBACHER, MI-CHA 2021. Language ideologies and social positioning: the restoration of a “much needed bridge”. *International Journal of the Sociology of Language* 272: 1–12. <https://doi.org/10.1515/ijsl-2020-0094>
- TÖLGYESSY ZSUZSANNA 2018. *Jegyzetlapok a gyermek- és ifjúsági irodalom tanulmányozásához*. Akadémiai Kiadó, Budapest. <https://doi.org/10.1556/9789634542667>
- WILD, KATHARINA 2006. Zu Südungarn. In: ÁRKOSY KATALIN et al. Hrsg., *Ungarndeutsche Minderheitenkunde*. ELTE Germanisztikai Intézet, Budapest. 93–108.

Narratives related to the Hungarian language in language biographies

Attitudes and language ideologies of bilingual German speakers in Hungary

The study focuses on individual events related to the Hungarian language in the narrative language biographies of older generations of bilingual Germans in Hungary. The study clarifies the definition of ‘language biography’, covers its linguistic and psycholinguistic characteristics and illustrates the positive and negative narrative episodes of the language biographies of the informants based on an analysis combining aspects of content, form and interaction of twenty-two biographical interviews. The narratives found demonstrate what top-down and bottom-up language ideologies the informants were confronted with in their individual language biographies and how these determined their narratives in relation to the Hungarian language, which they had acquired as a second language in the 1940s and 1950s. The results are relevant from a metapragmatic standpoint, given that, even though the topic is rather sensitive, the individual narratives become comprehensible, clear, and authentic only through the study of their subjective language data and their historical and political background.

Keywords: language biography, language narrative, bilingualism, German minority in Hungary.

MÜLLER MÁRTA
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem